

УДК 341.215.43

Євген Самойленко,*канд. юрид. наук, старший викладач
кафедри міжнародного, європейського
та екологічного права**Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету*

ПОНЯТТЯ «КОРІННИЙ НАРОД» ТА ПИТАННЯ ВИЗНАННЯ СТАТУСУ КОРІННИХ НАРОДІВ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Стаття присвячена характеристиці поняття «корінний народ» та юридично значущих критеріїв визнання етносу корінним на основі аналізу норм міжнародного права. Розкрито підходи до розуміння сутності та атрибутивних рис корінних народів в рамках Організації Об'єднаних Націй, Міжнародної організації праці та Світового банку.

Ключові слова: корінний народ, Організація Об'єднаних Націй, Міжнародна організація праці, Світовий банк.

Постановка проблеми. Станом на сьогодні малочисельні корінні народи, розосереджені в різних регіонах планети, перебувають у найбільш уразливому становищі порівнянці з іншим населенням. Зберігаючи соціокультурну специфіку, дані етноси постійно стикаються з необхідністю захисту своїх прав як самостійних народів. Вони прагнуть домогтися визнання своєї самобутності та способу життя. Попри те, що низка подібних етнонаціональних спільнот має досить давнє походження, світове співтовариство тільки в ХХ столітті зосередилося на вирішенні зазначених проблем. Чи не найбільш гострою в цьому контексті залишається проблематика пошуку загальноприйнятої дефініції «корінний народ», оскільки від цього безпосередньо залежить вирішення питання при визнанні за такою відокремленою частиною соціуму спеціального статусу у вимірі міжнародного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виділення невирішених частин проблеми. Дослідженням поняття «корінні народи» та їх міжнародно-правового статусу займалися Х. М. Кобо [1], Б. В. Бабін [2], В. Н. Денисов [3], О. В. Задорожній [4], С. В. Соколовський [5] та ін. Вивченню теоретичних і практичних аспектів захисту прав корінних народів присвячені праці Е. Дж. Роя [6], А. Х. Абашидзе [7], Ф. Р. Ананидзе [7], В. Кочарян [8] та ін. При цьому поза увагою науковців залишається критичний аналіз критеріїв визнання народів корінними.

Метою статті є визначення поняття «корінний народ» та юридично значущих критеріїв визнання етносу корінним на основі аналізу норм міжнародного права.

Виклад основного матеріалу. У міжнародному праві відсутнє визначення поняття «корінний народ». У міжнародних документах для позначення подібної етнонаціональної групи

вживаються такі терміни, як: «корінні народи», «корінне населення», «етнічні чи національні меншини», «корінні етнічні меншини», «населення, що веде племінний та напівплемінний спосіб життя», «племінні групи», «зареєстровані племена», «офіційно зареєстровані племена», «першоначалні», «четвертий світ», «титультні нації», «споконовічні народи», «аборигени», «автохтони» тощо [5, с. 67; 7, с. 18].

Одним із перших у міжнародно-правовій доктрині визначень «корінні народи» стало поняття, яке запропонував у 1986 році Спеціальний доповідач Підкомісії із попередження дискримінації та захисту меншин ООН Хосе Мартінес Кобо у своєму дослідженні проблем дискримінації корінного населення. Мексиканський фахівець дійшов висновку, що корінними громадами, народами та націями є ті, які, маючи історичну спадкоємність щодо спільнот, що існували до завоювання або колонізації та розвивалися на своїх територіях, вважають себе відмінними від інших секторів суспільства, що переважає зараз на цих територіях або їх частинах. Нині корінні народи утворюють невідомуючий прошарок суспільства і сповнені рішучості зберігати, розвивати і передавати майбутнім поколінням свої поконовічні території та свою етнічну ідентичність як основу подальшого існування в якості народів згідно з їх власними культурними особливостями, соціальними інститутами і правовими системами [1, с. 29].

Інший підхід був використаний під час перегляду Конвенції Міжнародної організації праці (МОП) № 107 «Про захист і інтеграцію корінного та іншого населення, що веде племінний та напівплемінний спосіб життя, в незалежних країнах» 1957 року [9] (Конвенція 107), прийнятої як Конвенція МОП № 169 «Про корінні народи, які ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах» у 1989 році [10] (Конвенція 169). Всупереч популярному твердженню, текст Конвенції 169 не містить визначення поняття «корінні народи», а лише окреслює сферу

застосування міжнародного договору, тим самим вказуючи на їх специфіку.

Конвенції 169 і 107 поширюються на народи незалежних країн, які:

– ведуть племінний спосіб життя, знаходяться у відмінних від інших груп суспільства соціальних, культурних і економічних умовах та положення котрих повністю або частково регулюється їх власними звичаями, традиціями чи спеціальним законодавством («племінні народи» – Є.С.);

– розглядаються як корінні через те, що вони є нащадками тих, хто населяв країну або географічний район країни в період її завоювання чи колонізації або в період встановлення існуючих державних кордонів, і через те, що незалежно від їх правового становища зберігають деякі чи всі соціальні, економічні, культурні та політичні інститути («корінні народи» – Є.С.) [10].

Також обов'язковою ознакою корінних народів є їх особливий зв'язок із землею. Із набранням чинності Конвенцією 169 (з 5 вересня 1991 року) уряди, застосовуючи її положення щодо регулювання земельних відносин, повинні враховувати особливу важливість для культури і духовних цінностей відповідних народів їх зв'язку із землями і територіями – або з тим й іншим, залежно від обставин, – які вони займають або використовують в інший спосіб, і особливо важливість колективних аспектів даного зв'язку [10].

Вагомий внесок у розуміння поняття «корінний народ» та визначення його правового статусу зробив Світовий банк (СБ), що займається фінансуванням з-поміж інших і проектів розвитку територій проживання груп корінного населення. В Оперативній директиві СБ № 2.34 «Народи, які живуть при племінному устрої, в проектах, що фінансуються СБ» 1982 року (OMS 2.34) як категорії населення, які потребують спеціального захисту під час реалізації підтримуваних СБ проектів розвитку, були виділені етнічні групи зі стабільними економічними системами, що характеризуються низькими енерговитратами і стійким обсягом споживання (мисливці, хлібороби, землероби, скотарі, рибалки та ін.), які були позначені як «племінне населення». Як відмінні ознаки перераховувалися такі характеристики цього населення, ступінь прояву яких міг варіюватися: а) повна або відносна географічна ізоляція; б) часткова акультурація щодо соціальних норм домінуючого суспільства або її відсутність; с) натуральна немонетизована або частково монетизована економіка, незалежна від національної економічної системи; д) етнічні відмінності від решти суспільства; е) відсутність писемності та неграмотність; ф) лінгвістичні відмінності від решти суспільства; г) тісна ідентифікація з певною територією; h) господарство та спосіб життя, залежні від навколишнього середовища; і) відсутність національного політичного представництва у місцевих політичних лідерів, політичних прав у індивідів і груп, частково через неучасть у політичних процесах; j) юридична неоформленість прав на традиційні землі, відсутність гарантій права на землю і його

судового захисту, а також слабкий захист від порушників, навіть якщо кордони племінних територій адміністративно закріплені [11].

На зміну першому документу у 1991 році прийшла суттєво доопрацьована і розширена Оперативна директива № 4.20 «Корінне населення» (OD 4.20). Згідно з директивою терміни «корінні народи», «корінні етнічні меншини», «племінні групи» і «зарєстровані племена» описують соціальні групи із соціальною та культурною ідентичністю, що відрізняється від домінуючого суспільства, робить їх уразливими і депривованими у контексті процесів розвитку. Для цілей документу такі групи були позначені терміном «корінні народи». Іншими критеріями із числа названих в OD 4.20 стали: а) тісний зв'язок із територіями предків і природними ресурсами цих територій; б) самоідентифікація і ідентифікація іншими як членів окремої культурної групи; с) зазвичай відмінна від основного населення мова корінної групи; д) наявність традиційних соціальних і політичних інститутів; е) виробництво, орієнтоване на виживання [11].

Уже з 1998 року почалася робота над удосконаленням директивного регулювання. Нова політика СБ з липня 2005 року була підкріплена Оперативною директивою № 4.10 «Корінні народи» (OP/VP 4.10), замістивши OD 4.20 при фінансуванні всіх наступних проектів. Відповідно до положень документа термінами «корінні народи», «корінні національні меншини», «групи племен» і «офіційно зарєстровані племена» визначаються соціальні групи, що володіють соціальними і культурними особливостями, відмінними від домінуючих груп суспільства, що піддає їх ризику опинитися в несприятливому становищі у процесі розвитку. Соціально-економічний статус багатьох таких груп обмежує їхні можливості щодо захисту своїх інтересів і прав на землю та інші ресурси. Примітним є те, що СБ визнає «термінологічний» плюралізм під час визначення в різних країнах поняття «корінний народ». Тим не менше OP/VP 4.10 не містить чіткого визначення даної категорії. Натомість у даній директиві корінні народи ідентифікуються в конкретному географічному районі за наявністю в різній мірі деяких із нижченаведених відмінних рис: а) тісного зв'язку із територіями предків і розташованими на них природними ресурсами; б) традиційних соціально-політичних інститутів; с) економічних систем, в основному орієнтованих на самозабезпечення; д) місцевої мови, що, як правило, відрізняється від основної мови країни; е) самовизначення і ідентифікації іншими в якості членів окремої культурної групи [11].

Отже, на практиці міжнародно-правова концепція корінних народів представлена трьома головними підходами, розробленими відповідно ООН, МОП і СБ. ООН у своїй діяльності спирається на поняття Хосе Мартінеса Кобо. Проте його визначенню властивий звужений погляд на обговорювану категорію, оскільки воно базується тільки на історичній неперервності із суспільствами, котрі населяли сучасні території корінних народів ще до вторгнення

на них чи колонізації, і не враховує розмаїття соціальних груп, які можуть бути віднесені до розряду корінних. Підхід МОП ґрунтується на масштабнішій історичній платформі, вводячи до поняття «корінні народи» категорію «племінні народи». Це значно розширює сферу застосування конвенцій організації у просторовому вимірі та за колом осіб. СБ відмовився від пріоритетного значення критерію історичної неперервності, сприйнявши функціональний погляд на корінні народи як на недомінантні етнопонаціональні групи з високою соціокультурною ідентичністю, відмінні від переважаючої за чисельністю решти суспільства, що й робить їх вразливими та ставить під загрозу зникнення [3, с. 356-357].

Проблема корінних народів ґрунтується на питанні визначення їх міжнародно-правового статусу як носіїв колективних прав. Для цього варто відштовхуватися від положень загально-визнаних принципів міжнародного права, міжнародно-правових документів, що прямо або побічно регламентують їхні політичні, економічні, соціальні та культурні права.

Окрім вже згаданих міжнародно-правових актів, статус корінних народів у міжнародному праві різною мірою регулюється Загальною декларацією прав людини 1948 року [12], Міжнародним пактом про громадянські і політичні права 1966 року [13], Міжнародним пактом про економічні, соціальні і культурні права 1966 року [14], Декларацією ООН про права корінних народів 2007 року [15], низкою резолюцій Генеральної Асамблеї ООН, конвенцій та рекомендацій МОП, а також інших міжнародних договорів.

На жаль, незважаючи на загальне визнання та міжнародно-правове закріплення колективних прав корінних народів, не можна не відкидати суб'єктивізму у позиціях держав, на території яких вони проживають. Він яскраво виражався в дебатах під час розгляду проекту Конвенції 169. Спеціальний комітет МОП у ході обговорення остаточного варіанту ст. 1 (в якій ідеться саме про зміст поняття «корінні народи») мав справу із 19 поправками, що надійшли від різних урядів і організацій [7, с. 20]. Це зайвий раз засвідчує неоднакове сприйняття країнами феномену корінних народів і, що головне, їх різний статус залежно від особливостей конкретної правової системи.

З названої причини під час розроблення конвенції було досягнуто згоди розглядати вказівку самих народів на їх приналежність до числа корінних чи таких, які ведуть племінний спосіб життя, як основоположний критерій. Даний принцип був підтриманий спочатку Робочою групою з корінних народів, а потім – Постійним форумом корінних народів ООН. Проте це призвело до ряду юридично непереконливих труднощів, коли принцип самовіднесення використовувався в домаганнях на статус корінних народів оркнейцями, шотландцями, фарерцями, бурами і деякими іншими європейськими за своїм походженням групами населення [5, с. 66, 73-74]. Тобто на практиці самоототожнення в якості фундаментального принципу

визнання за етнопонаціональною групою статусу корінного народу виявляє свою неефективність. Активна (шляхом заяви-декларації) або пасивна (недекларативна) самоідентифікація в дійсності хоча й може призводити до автоматичного віднесення подібних груп до категорії корінних народів, але не повинна бути лише однією з обов'язкових для цього умов.

Висновки

Таким чином, у найбільш загальному вигляді корінним є народ, історично пов'язаний із територією конкретної держави, який зберігає традиційний уклад життя, від чого залежить його існування як окремої етнопонаціональної групи, відмінної від більшості населення даної країни.

Відсутність уніфікованого підходу до розуміння даної категорії актуалізує потребу визначення критеріїв, за наявності яких конкретний етнос можна було б розглядати корінним. На практиці закріплене в Конвенції 169 правило про самоототожнення як основоположний принцип визнання народу корінним довело свою неефективність. Тому для визначення народу як корінного необхідно використовувати таку систему взаємопов'язаних юридично значущих критеріїв:

- самоідентифікація – самоусвідомлення представників конкретного етносу корінним народом;
- унікальна етнокультурна самобутність – яскраво виражена відмінність етносу у своїх національних, культурних, релігійних традиціях, мові від загальної маси суспільства;
- зв'язок із територією проживання предків – наявність у представників корінного народу території традиційного мешкання їх пращурів за відсутності власної держави;
- недомінування в загальній структурі населення держави.

Даний підхід видається більш виваженим і послідовним, що безпосередньо впливає на обґрунтованість реалізації корінними народами, за якими юридично визнаний такий статус, свого права на самовизначення.

Список використаних джерел:

1. Cobo J. M. Study of the Problem of Discrimination against Indigenous Populations : in V vols. / J. M. Cobo, Special rapporteur ; UN Subcommission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities. – N.-Y. : United Nations, 1986-1987. – Vol. V : Conclusions, Proposals and Recommendations (UN Doc. E/CN.4/Sub.2/1986/7/Add.4). – 1987. – v, 47 p.
2. Бабін Б. В. Статус корінних народів у сучасному міжнародному праві : наукова доповідь. / Б. В. Бабін. – К. : КНУ ім. Т. Г. Шевченка, 2014. – 37 с.
3. Денисов В. Н. Корінні народи // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998-2004. – Т. 3 : К-М. – 2001. – С. 355-358.
4. Задорожний А. В. Российская доктрина международного права после аннексии Крыма : монография / А. В. Задорожний ; Укр. асоц. междунар. права, Ин-т междунар. отношений Киев. нац. ун-та им. Тараса Шевченко, каф. междунар. права. – К. : К. И. С., 2015. – 144 с.

5. Соколовский С. В. Коренные народы: от политики стратегического эссенциализма к принципу социальной справедливости / С. В. Соколовский // Этнографическое обозрение. – 2008. – № 4. – С. 60–76.

6. Roy A. J. Sovereignty and Decolonization: Realizing Indigenous Self-Determination at the United Nations and in Canada / A. J. Roy. – Victoria: University of Victoria, 2001. – 140 p.

7. Абашидзе А. Х. Международно-правовые основы защиты прав коренных народов : учебное пособие / А. Х. Абашидзе, Ф. Р. Ананидзе. – М. : РУДН, 2011. – 224 с.

8. Кочарян В. Коренные народы и их защита в международном праве / В. Кочарян // *Бізнес і право*. – 2012. – № 3. – С. 59–78.

9. Конвенція МОП № 107 «Про захист і інтеграцію корінного та іншого населення, що веде племінний та напівплемінний спосіб життя, в незалежних країнах» від 26 червня 1957 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_014.

10. Конвенція МОП № 169 «Про корінні народи, які ведуть племінний спосіб життя в незалеж-

них країнах» від 27 червня 1989 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_188.

11. Implementation of the World Bank's Indigenous Peoples Policy : A Learning Review (FY 2006-2008), August 2011 [Electronic resource]. – Access mode : http://siteresources.worldbank.org/INTSAFEPOL/Resources/Indigenous_peoples_review_august_2011.pdf.

12. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

13. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

14. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042.

15. Декларація ООН про права корінних народів від 13 вересня 2007 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_156.

Статья посвящена характеристике понятия «коренной народ» и юридически значимых критериев признания этноса коренным на основе анализа норм международного права. Раскрыты подходы к пониманию сущности и атрибутивных черт коренных народов в рамках Организации Объединенных Наций, Международной организации труда и Всемирного банка.

Ключевые слова: коренной народ, Организация Объединенных Наций, Международная организация труда, Всемирный банк.

The description of concept of “indigenous people” and legally significant criteria for recognizing ethnos as indigenous people are analyzed in the article on the basis of international law. Approaches to understanding the essence and attributes of indigenous peoples within the framework of the United Nations, International labour organization and the World Bank are examined.

Key words: indigenous people, United Nations, International labour organization, The World bank.

